

Prevalența naturii umane în economia lui Adam Smith

Mara Magda Maftai

Asistent universitar doctorand

Academia de Studii Economice București

Abstract. *Adam Smith is thought to be the first economist, his economic considerations being even nowadays valid, no matter the everchanging connotations of capitalism throughout the world. Unfortunately, only The Wealth of Nations was translated in Romanian, and that is why there is a tendency among us to analyze Smith only by means of his economic paradigm, leaving out his preoccupations of moral philosophy, of finding the connections between political, juridical and economic aspects. Above all, we should insist on his obsession with human nature, obsession to be embedded within the increasing importance of economic sciences in his time, growing out of moral philosophy and jurisprudence.*

Key words: moral philosophy; human nature; smithian human being; impartial spectator; virtues.

Adam Smith s-a născut în 1723 în orașul Kirkcaldy. Avea să devină cel dintâi economist din istoria științei economice, cel care a întemeiat prima școală de economiști, cunoscută sub numele de școală clasică. Despre Adam Smith se poate afirma că este, în ciuda veacurilor trecute, mai tot timpul actual. Din păcate, în România, din întreaga sa operă, publicată în timpul vieții și postum, nu s-a tradus decât volumul care îl propulsează în poziția de analist de bază al fenomenului economic, și anume *Avuția Națiunilor*. Ar trebui să se pună foarte mult accent pe interdependența dintre formația sa de filozof moralist, metafizician (așa cum este ea reflectată în primele scrieri) și cea de economist, ulterior de cercetător al relației dintre aspectele politice, juridice și cele economice. Românii au tendința de a-l judeca și analiza doar prin prisma *Avuției Națiunilor*, considerându-l a fi doar economist. Nu trebuie uitat, însă, că în vremea lui A. Smith științele economice începeau să se dezvolte pe terenul filozofiei morale, al jurisprudenței.

O privire generală asupra istoriei științei economice ne arată existența a numeroase neînțelegeri între economiști, o lipsă de omogenitate în rândul acestora, care exista mai puțin în secolul al XVIII-lea, când știința economică încă nu era conturată și care tocmai datorită lui A. Smith se desprinde în cele din urmă de științele politice și sociale.

Dezacordurile radicale în vremea lui A. Smith erau mai mult doctrinare. În orice caz, concepția economică a economistului scoțian rezidă în câteva elemente pe care el le preia din epocă, în special din filozofia morală și pe care le transferă zonei economice odată cu identificarea anumitor fapte economice, elemente de logică economică, a unui limbaj economic. A. Smith nu a impus un model economic precis, dar a conturat clar domeniul de cercetare economică.

El inserează în schema doctrinară liberală a lui John Locke concepția sa economică și folosește ideile juridice și politice ale acestuia în *Avuția Națiunilor*. Intenția lui A. Smith atunci când și-a conturat concepția economică a fost să realizeze mai întâi un studiu istoric în care să integreze sistemul de economie politică: era familiarizat cu opera lui Montesquieu și cu cea a fiziocraților, pe care îi cunoscuse în timpul călătoriei sale în Franța. A fost bun prieten cu David Hume, după moartea acestuia, în 1776, ocupându-se de editarea scrierilor sale necontroversate. Economistul scoțian a știut să folosească foarte bine descoperirile liberalismului politico-filosofic și ideile fiziocraților pentru a-și construi propriul său sistem economic.

Economia a crescut pe terenul filozofiei morale și abia în cele din urmă a devenit unul dintre domeniile științei

morale. La un anumit moment, ea s-a detașat de științele morale și apoi de moralitatea în sine.

Probleme economice au fost puse în discuție de-a lungul întregii istorii a umanității, dar noțiunea unei științe independente a apărut de-abia la mijlocul anilor 1700, perioada de până la A. Smith o numim cea a economiștilor presmithieni, deși aceștia sunt impropriu numiți economiști. Până la A. Smith economia a fost subordonată politicii, moralei și problemelor teologice. Economia propriu-zisă, ca știință și teorie, începe cu A. Smith. În *Avuția Națiunilor*, economia se desprinde clar de filozofie și teologie. A. Smith a fost influențat de D. Hume și Fr. Hutcheson, iar în momentul în care a devenit profesor de filozofie morală la Universitatea din Glasgow, el a urmat în cursurile sale teoria predată de profesorul său, Fr. Hutcheson. Așa cum a explicat John Millar, un student al lui A. Smith, cursul acestuia despre filozofie morală cuprindea patru părți: teologia naturală, etica (publicat ca *The Theory of Moral Sentiments* în 1759), justiția (publicat postum ca *Lectures on Jurisprudence*) și reglementările politice care se bazează pe eficacitate și care sunt folosite pentru a crește bogățiile, puterea și prosperitatea unui stat (idei publicate în *The Wealth of Nations*, 1776). Pentru A. Smith, economia, sau ceea ce el numea economia politică, se situa în schema mare a filozofiei morale. În prezentarea sistemului său moral, el discută despre o gamă largă de virtuți. Această gamă include virtuțile care merită cel mai puțin a fi luate în calcul, cele comerciale: prudența, vigilența, circumspecția, caracterul constant, fermitatea. Printre cele mai de ignorat tipuri de prudență putem enumera grija pentru sănătate, avuție, rang și reputație. Pentru A. Smith, prudența nu este un dat, este una dintre cele mai neînsemnate virtuți din sistemul lui moral. Omul prudent, scrie A. Smith, trebuie să sacrifice plăcerea prezentă pentru cea viitoare și acest comandament interior este aprobat de către spectatorul imparțial, judecătorul sentimentelor morale.

O altă virtute discutată de către A. Smith în *The Theory of Moral Sentiments* este justiția. Viziunea lui despre justiție este restrânsă la nivelul justiției comutative, nu distributive. Acest fel de justiție este necesar pentru păstrarea ordinii în societate, iar încălcarea ei trebuie pedepsită. Cea mai mare virtute pentru A. Smith este bunăvoința. În *Avuția Națiunilor*, el a considerat creșterea economică drept starea normală a unei societăți, ceea ce îl separă de moralisții anteriori (Grotius, Pufendorf, Hutcheson, David Hume), care au văzut idealul în prezervarea unei stări staționare, deși A. Smith a aplicat schema sa morală la nivelul considerațiilor economice. Creșterea economică era legată de moralitate; acest lucru se vede în efectele morale și în premisele morale ale creșterii economice.

Una dintre preocupările lui A. Smith în *Avuția Națiunilor* a fost să atace sistemul restrictiv mercantilist și să promoveze comerțul liber, care să asigure creșterea

avuției indivizilor și a națiunii. Faptul că el susține comerțul liber colonial și intern nu înseamnă că nu pune anumite bariere manifestării interesului propriu. Schimbul are loc în cadrul schemei morale identificate în *The Theory of Moral Sentiments*. A. Smith rezumă idealul său de sistem al libertății naturale prin maxima: „Fiecare om, atât timp cât nu încalcă legile justiției, este lăsat absolut liber să-și urmărească propriul interes așa cum știe el cel mai bine” (Smith, 1992, vol. I: p. 38), ceea ce indică clar dimensiunea morală a economiei lui A. Smith. Acesta dezvăluie, de asemenea, cum acumularea de capital joacă un rol central în creșterea economică, succesul acesteia fiind asigurat prin intermediul prudenței. A. Smith folosește, totodată, schema morală pentru a critica efectele negative ale economiei comerciale.

Opera publicată în timpul vieții sau postum cuprinde următoarele lucrări: *The Theory of Moral Sentiments*, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, *Essays on Philosophical Subjects*, *Lectures on Jurisprudence*, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms*, *Correspondence of Adam Smith*.

Încă de la început, Adam Smith a fost preocupat de activitățile cu încărcătură simbolică și de crearea realităților intersubiective. Prima lucrare cu care A. Smith a câștigat atenția a fost de fapt o serie din *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, cursuri predate la Universitatea din Edinburgh între 1748-1749. Insistând asupra modalității în care vede el practica retorică, A. Smith construiește un spațiu în care discursul devine operativ. Trasează un univers al relațiilor discursive, le include apoi într-o schemă atât politică, cât și teologică. Consideră dezvoltarea și diseminarea cunoștințelor ca fiind parte din retorică, aspect esențial pentru modalitatea în care el va concepe ulterior economia. Plasând discursul sub influența retoricii didactice, A. Smith îl plasează de fapt sub influența metodelor simbolice prin care articularea, comunicarea și dobândirea de cunoștințe sunt acumulate. Cunoștințele obținute reprezintă pentru el o construcție lingvistică și o formulare strategică. Sub influența lui D. Hume, cursurile lui sunt organizate în jurul tipologiilor lingvistice, stilistice și retorice.

A. Smith pare să dețină unele noțiuni în ceea ce privește prototipurile folosirii limbajului, anumite categorii adesea folosite în limbajul cotidian, o dovadă a intersubiectivității la nivelul sensurilor generate de aceste categorii familiare. La nivelul lexicului, A. Smith recomandă folosirea cuvintelor familiare, în locul celor nefamiliare, a împrumuturilor lexicale. La nivelul sintaxei, ar trebui să primeze folosirea ordinii standard a cuvintelor în propoziții și a propozițiilor scurte pentru asigurarea clarității în vorbire. Toate aceste considerații de început îi vor fi utile în organizarea materialului operei sale de bază, a *Avuției Națiunilor*, unde urmărește nu doar transmiterea de informație, ci și plasarea ei într-un cadru atractiv,

intercalând, adesea, diferite digresiuni, deși, de multe ori, ajunge la contradicții majore în interiorul propriului său discurs. Un exemplu în acest sens îl constituie și lucrarea *Essays on Philosophical Subjects*, structurată în trei părți, cea mai importantă fiind *History of Astronomy*.

Essays on Philosophical Subjects conține o istorie a astronomiei, așa cum a fost ea imaginată de către A. Smith, și câteva gânduri despre fizica antică și metafizică. Lucrarea a fost publicată postum în 1795, cuprinzând materialul pe care autorul intenționa să-l publice, dar nu a mai avut timp. *History of Astronomy* este prima și cea mai cuprinzătoare parte a lucrării menționate, scrisă în anii 1750, înaintea lucrărilor fundamentale ale lui A. Smith. Deși este cunoscut ca fiind primul mare economist, acesta nu a fost preocupat numai de problemele științei economice. În *The Theory of Moral Sentiments* A. Smith descrie principiile naturii umane, care pot fi utilizate pentru a analiza instituțiile sociale și comportamentul. El se întreba cum pot oamenii emite judecăți morale, în special asupra propriei lor persoane, cum pot reflecta asupra naturii și sursei comportamentului corect, în concluzie, cum pot ajunge la armonizarea generală a unor astfel de păreri. Ulterior A. Smith s-a gândit să dezvolte pe larg tema acestor mecanisme autoreglatoare, dar le-a aplicat la nivel economic în *Avuția Națiunilor*. De altfel, în centrul acestei opere se află întrebarea: cum poate funcționa un sistem al libertății perfecte, date fiind constrângerile naturii umane de a produce o societate perfect ordonată? A. Smith era de părere că ordinea la scară socială rezultă din aceleași pasiuni și rațiuni care o produc la nivel personal. Atât societatea, cât și economia, potrivit opiniei lui, trebuie înțelese ca urmare a unei analize a motivației umane. El a adus în discuție sistemul ordinii naturale, al mâinii invizibile, succesul acestuia depinzând de restricționarea intervenției guvernului în economie. A. Smith folosește celebra metaforă a mâinii invizibile pentru prima oară în *History of Astronomy*, unde se referă la mâna invizibilă a lui Jupiter; cea de-a doua utilizare a metaforei apare în *The Theory of Moral Sentiments* și apoi în *Avuția Națiunilor*, unde intențiilor oamenilor pot ajunge să ghideze cursul evenimentelor. A. Smith credea că ne putem doar imagina principiile de legătură desemnate de către această mână invizibilă. Nu le putem cunoaște însă. Obiectivul său, în calitate de filozof moral, este acela de a reprezenta ceea ce el își imaginează ca fiind aceste principii invizibile, nu de a cunoaște schema în care sunt integrate.

Analiza rolului filozofiei începe de la premisa imposibilității decodificării schemei, este posibil doar acceptarea ei așa cum este. Unui copil, de exemplu, îi face plăcere să ofere o simplă taxonomie a aparentelor când este pus „să aleagă între două clase de obiecte, clasa realității, pe care el o numește lucruri, sau cea a aparentelor, numită nimic” (Smith, 1982b: p. 38). Adulții fac același lucru, cu același scop, dar într-o manieră mai sofisticată „când ne este prezentat ceva nou și unic, ne întrebăm ce

poate fi, cum arată” (Smith, 1982b: p. 39). Ne comportăm așa din dorința de a „face ordine într-un haos al aparentelor discordante” (Smith, 1982b: pp. 45-46).

Numai filozoful, mânat de curiozitate, explorează conexiunile invizibile dintre principiile naturii. A. Smith a fost un filozof moral și a aplicat ceea ce Newton a descoperit pentru filozofia naturală la filozofia morală: și-a imaginat și reprezentat acele principii de legătură desemnate de către zeitatea care determină cursul naturii. Domeniul filozofiei naturale a lui Newton consideră natura ca incluzând umanitatea; domeniul filozofiei morale a lui A. Smith a fost umanitatea însăși. Ca filozofi, care au crezut în calitatea zeității de arhitect al lumii, atât Newton, cât și A. Smith s-au confruntat cu aceeași provocare: cum putem avea acces în atelierul perfect zidit al arhitectului universal? Cum putem aplica schema arhitectului universal, chiar dacă nu avem acces la planul lucrării și deci nu-l putem înțelege? Tocmai de aceea, A. Smith își rezervă o porțiță de scăpare: el este de părere că nu descrie niciodată adevărul, ci oferă doar o aproximare bună a ceea ce el crede a fi adevărul. Chiar și opera lui Newton, pe care A. Smith îl consideră a fi cel mai mare filozof al tuturor timpurilor, este, în opinia sa, doar o reprezentare a adevărului, nu adevărul însuși. El ne amintește în acest sens „chiar și noi, după ce ne-am străduit să reprezentăm toate sistemele filozofice ca pure invenții ale imaginației...am recurs la cuvinte pentru a exprima principiile de legătură, ca și cum cuvintele ar fi legăturile reale de care Natura se folosește pentru a conecta câteva operații” (Smith, 1982b: p. 105).

History of Astronomy avansează noțiunea sceptică a formării cunoștințelor, afirmând că întregul impuls al creării îl reprezintă neliniștea psihologică ce rezultă pe neașteptate, așa încât apare nevoia generală de a concilia experiențe disparate într-un demers rațional, pentru a forma asociații previzibile. În vederea progresului intelectual al astronomiei, A. Smith prezintă o serie de încercări pentru a împăca din ce în ce mai mult experiențele într-o manieră profitabilă. El a fost totdeauna sceptic în ceea ce privește cunoașterea adevărului teoretic, care, la urma urmelor, este determinat mai mult de nevoia noastră psihologică, decât de înțelepciunea noastră.

Filozofilor le revine rolul de a crea acele idei care leagă experiențele și ne oferă liniștea psihologică. A. Smith a menționat impactul disruptiv al situațiilor surprinzătoare și a evenimentelor neprevizibile asupra oamenilor, culminând cu o descriere a fricii care se revărsa asupra unei armate atunci când „se surprinde deodată în fața pericolului” (Smith, 1982b: p. 35). Filozoful, furnizând societății o imagine satisfăcătoare, îmblânzește confuziile noastre și le plasează într-un sistem coerent și familiar care oferă apoi baza interpretării, coordonării și cooperării într-o societate. Explicațiile filozofice calmează colectivitățile și asigură ordinea socială, istoria este succesiunea ideilor asupra cărora mintea umană se oprește pentru a căuta un

răspuns la informația în permanentă schimbare cu care trebuie să jonglăm. Newton a atenuat multe dintre neliniștile lui A. Smith și ale contemporanilor săi în ceea ce privește cosmosul și modul în care acesta funcționează, și a suprimat explicațiile bizare și supărătoare ale experiențelor religioase fanatice.

A treia lucrare, în ordinea preocupărilor lui A. Smith, a fost *The Theory of Moral Sentiments*. Contrar celor vehiculate, *The Theory of Moral Sentiments* nu a fost scrisă în totală independență de *Avuția Națiunilor*, dar în timp ce *Avuția Națiunilor* se ocupă mai mult de problemele economice, *The Theory of Moral Sentiments* explică un sistem moral care furnizează un cadru general pentru demersul economic. În *Avuția Națiunilor*, A. Smith formulează principiile justiției și pe cele legislative în domeniul economic. Aici el se adresează avantajelor individuale, intereselor proprii și iubirii de sine care reprezintă un aspect important al naturii umane. Omul economic din *Avuția Națiunilor* nu este însă numai omul virtuos, ci și prudent. În *Avuția Națiunilor*, A. Smith a văzut economia ca pe un studiu al ordinii spontane, care apare atunci când schimburile voluntare dintre indivizi produc beneficii părților implicate.

În *The Theory of Moral Sentiments*, el examinează procesul conform căruia indivizii adoptă standardele morale prin care ei judecă acțiunile proprii și ale altora. Admițând că, de fapt, capitalismul nu se reduce la economie și politică, A. Smith discută fenomenul sentimentelor morale, dorința oamenilor de a fi pe placul societății și de a câștiga respectul acesteia. *The Theory of Moral Sentiments* se ocupă de maximizarea virtuții, iar *Avuția Națiunilor* de maximizarea avuției. Omul economic din *Avuția Națiunilor* nu este diferit de omul binevoitor din *The Theory of Moral Sentiments*.

A. Smith delimitează din nou două seturi de virtuți (A. Smith a dovedit multe inconsistente și contradicții în operele sale, ca și multe aspecte care reapar obsesiv, dar cu noi abordări). Primul cuprinde virtuțile economice, comerciale, cele centrate pe propria persoană și care sunt prudența, justiția, afacerile, egoismul, fidelitatea. Al doilea set cuprinde virtuțile primare sau nobile, ce sunt bunăvoința, generozitatea, grațitudinea, compasiunea, bunătatea, mila, prietenia, dragostea. Trebuie să existe o armonie între cele două seturi de virtuți. La nivel economic, interesul propriu le permite oamenilor să opereze cu un minim de virtute și cu toate acestea pot obține cele mai mari beneficii pentru societate. Un om nu trebuie să fie profund virtuos pentru ca sistemul economic să funcționeze în sensul de a maximiza avuția.

Potrivit lui A. Smith cele patru virtuți principale în viața unei persoane sunt justiția, prudența, bunăvoința și autocontrolul. Numai prin exercitarea controlului de sine, virtutea de bază din sistemul smithian, poate un om să-și controleze propriile impulsuri, comportamentul și să-și orienteze interesul spre obținerea unui maximum de binefacere. În *The Theory of Moral Sentiments*, A. Smith

este preocupat să descopere ce anume produce comportamentul moral al oamenilor și cum se dezvoltă capacitățile morale ale acestora. Teoria morală a lui A. Smith se bazează pe școala sentimentalistă a eticii secolului al XVIII-lea, formată din empiriștii puternic influențați de către D. Hume. Sentimentele (cunoscute, de asemenea, ca pasiuni, dispoziții, afecte sau înclinații) sunt emoții sau senzații care, potrivit lui A. Smith, formează baza judecății morale. Aceste sentimente au fost așezate, fixate în ființa umană de către o zeitățe pentru a aduce fericirea și bunăstarea omenirii și determină acțiunile, alegerile oamenilor. Sentimentele sunt mai importante, atât pentru A. Smith, cât și pentru D. Hume, decât rațiunea. Sentimentele morale includ aprobarea, dezaprobarea, grațitudinea, resentimentul. Ceea ce este moral poate fi cunoscut prin intermediul experiențelor originale prin care trece un om în raport cu ceilalți. Omul smithian este o creatură socială care achiziționează un cod moral prin intermediul experienței și inducției. Acest cod se bazează pe sentimente morale interioare pe care natura i le-a furnizat și ele includ sentimentele egoiste și pe cele simpatetice față de alții. Potrivit lui A. Smith, oamenii au o dorință interioară de a fi simpatizați și le face plăcere să-și vadă propriile sentimente manifestându-se la ceilalți. Baza moralității, pentru A. Smith, este simpatia – abilitatea de a comunica cu emoțiile celorlalți oameni. Prin simpatie, el înțelege armonia fiecărei emoții de la compasiune la milă și bucurie. A. Smith explică cum Dumnezeu l-a înzestrat pe om cu principiile care îl fac să fie preocupat de soarta altora și fericirea acestora este importantă pentru el. Omul smithian este un om moral, care se poate împlini numai în societate. Este o ființă ce, pentru a fi fericită, are nevoie de aprecierea celorlalți, în plus față de autoapreciere. Potrivit lui A. Smith, judecățile morale rezultă numai din interacțiunile actorilor simpatetici dintr-o societate. Simpatia dintre oameni este facultatea operativă în determinarea proprietății morale. Oamenii sunt încântați când descoperă că sentimentele lor corespund cu cele ale altor oameni. Înclinația fiecărei persoane pentru interacțiunea simpatetică îi permite să interacționeze cu pasiunile și sentimentele altora determinând-o să experimenteze aceleași pasiuni și înclinații. A. Smith mai era de părere că un om nu poate fi egoist vizavi de plăcerile și fericirea pe care este interesat să le stârnească celor din jurul său. În timp, procesul comun al căutării simpatiei sentimentelor conduce la acceptarea standardelor de comun acord. Acest proces de ajustare reciprocă se concretizează în formarea unui sistem inconștient al standardelor. Potrivit lui A. Smith, procesul interacțiunii simpatetice se finalizează cu dezvoltarea virtuților înalte, a normelor și ordinii morale. Regulile generale care cuprind un astfel de sistem de moralitate sunt rezultatul unui proces de inducție, pe care fiecare persoană îl realizează în funcție de propriile experiențe. Regulile generale se bazează pe încercările individuale de a simpatiza cu acțiunile specifice.

Procedura spectatorului imparțial

Când A. Smith observă că teoria sa nu este aplicabilă în totalitate inventează noțiunea spectatorului imparțial care să rezolve problema. Scrie că un individ poate să fie judecat incorect datorită unei informații incomplete sau false. Judecarea persoanelor în calitatea lor de spectatori este parțială și bazată pe o informație trunchiată.

Potrivit noțiunii de spectator imparțial, o persoană simpatizează mai ales cu ea însăși și cu cei care îi sunt apropiați. Există un nivel ascendent de bunăvoință și un nivel descendent de interes propriu dacă ar fi să ne orientăm în funcție de o axă care ne conduce de la străini la rude, prieteni și familie. A. Smith presupune că un om este capabil de a se detașa de propria persoană pentru a face o evaluare imparțială care are în vedere toate aspectele situației. Pentru a decide dacă spectatorul imparțial ar aproba acțiunile unei persoane, acea persoană trebuie să se imagineze în locul spectatorului imparțial și să vadă cum acesta își proiectează sentimentele asupra agentului, adică asupra persoanei în cauză. Cu alte cuvinte, fiecare persoană încearcă să judece propriul comportament imaginându-și cum l-ar judeca un spectator imparțial. Putem spune că astfel conștiința unui om este spectatorul său imparțial. Pentru A. Smith, cel mai virtuos om este cel condus de autocontrol. Acest control de sine, firește, implică capacitatea de realizare a dorințelor personale, dar o capacitate atenuată, pentru că omul smithian nu poate alege decât dintre sentimentele pe care le experimentează.

A. Smith explică cum dorințele egoiste ale oamenilor au un scop și un final pozitiv. Când oamenii își urmăresc propriul interes în sfera economică, societatea va fi cel mai mare beneficiar. Avuția și armonizarea ordinii spontane rezultă din acțiunile oamenilor care își urmăresc propriul interes. O economie în care oamenii își urmăresc propriul interes este o economie bazată pe mecanismul mâinii invizibile. Deși A. Smith se îndoiește că avuția poate aduce fericire, în calitate de economist el scrie cum capitalismul poate produce și spori avuția. Ca filozof, el ne spune că posesiile materiale nu conduc în mod necesar la obținerea fericirii. A. Smith a văzut lumea, inclusiv natura umană, ca un sistem desemnat de către Dumnezeu, pentru a maximiza fericirea umană. Omul este o componentă naturală a telosului. Schema teologică este importantă în sistemul lui A. Smith din moment ce el atribuie ordinea lumescă unei zeități binevoitoare. Providența a construit natura și predispozițiile sentimentale ale omului în așa fel încât schema universală să fie favorabilă acestuia. Dar mai există decepția, un element esențial al sistemului stoic smithian care îi conduce pe indivizi spre atingerea a ceea ce ei consideră că sunt propriile lor scopuri, dar care de fapt corespund scopurilor zeității universale.

Deși avuția nu-l face pe om fericit, producerea și creșterea acesteia contribuie la beneficiul întregii societăți. Aceasta este esența încercării lui A. Smith de a explica de

ce Dumnezeu a creat oamenii cu o iregularitate a sentimentelor lor care în mod frecvent face ca intențiile și rezultatele obținute de fiecare să fie disproporționale. O ordine neintenționată este rezultatul tuturor tranzacțiilor dintr-o economie în care indivizii sunt liberi să găsească cea mai profitabilă întrebuintare a bunurilor lor. Concepția lui A. Smith despre sistemul libertății naturale reprezintă aplicația legilor naturale și justiției naturale. El explică astfel cum legile pieței sunt legile unei societăți organizate. Ca moralist, este de părere că o economie care are o bază etică este necesară pentru a asigura tratamentul corespunzător al tuturor oamenilor. Este nevoie de un proces economic moral pentru a dezvolta pasiunile umane în scopul atingerii unui nivel mai înalt de virtute și moralitate. Prudența ghidează omul virtuos spre urmărirea binelui propriu. Omul economic este parte a omului virtuos și atinge apogeul atunci când își urmărește propria fericire prin obținerea bunurilor fundamentale, precum proprietatea, sănătatea și reputația. Își dorește avuția pentru recunoașterea pe care aceasta i-o asigură în ochii celorlalți, care se bucură când îl văd plin de succes și productiv! Aici A. Smith devine de-a dreptul utopic. Un om prudent demonstrează că este demn de autocontrol atunci când renunță la plăcerea curentă pentru obținerea unor plăceri viitoare care, crede el, vor fi mai mari. De asemenea, un om prudent realizează importanța creșterii producției, știe că munca devine mai productivă prin introducerea specializării ei și că, cu cât sunt mai mulți oameni implicați în schimbul voluntar, cu atât ei devin mai specializați. Sistemul imaginat de A. Smith este cel în care fiecare individ își urmărește propriul interes spre beneficiul întregii societăți. Puterile oamenilor, slăbiciunile lor, afectele și dispozițiile sunt date de către Dumnezeu. Proiectul lui Smith a fost să stabilească principiile naturale care guvernează comportamentul oamenilor. A încercat să elucideze legile naturale care reglementează legile morale ale acestora.

A. Smith era conștient de natura complexă a societăților umane în care diviziunea muncii este folosită pe scară largă. Originea diviziunii muncii se află în principiul persuasiunii pe care îl găsim în *Lectures on Jurisprudence*, preocupare care urmează *Avuției Națiunilor*. Dar în analiza lui A. Smith societatea civilă este susținută de două argumente: principiul moral al simpatiei și legile ordinii naturale. Propunerile lui A. Smith legate de determinarea nivelului ocupării forței de muncă față de existența comerțului exterior sunt în congruență cu alte sugestii din *Avuția Națiunilor*, care accentuează existența utilizării alternative a pământului, muncii și capitalului. Schema lui A. Smith se bazează pe distincția dintre discursul didactic și cel retoric dezvoltate în *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*.

În filozofia morală a secolelor XVIII și XIX era ceva obișnuit să crezi că justiția reprezintă un drept perfect. Să ne gândim la modalitatea în care A. Smith face distincția

dintre drepturile perfecte și cele imperfecte în *Lectures on Jurisprudence*. Accentul de bază cade pe necesitatea drepturilor perfecte și imperfecte „drepturile perfecte sunt cele pe care avem dreptul de a le cere și un ordin de a le duce la bun sfârșit. Ceea ce ei (Pufendorf și Hutcheson) numesc drepturi imperfecte sunt cele care corespund acelor obligații ce trebuie să fie îndeplinite de către alții, dar pe care nu-i putem forța să le îndeplinească. E responsabilitatea lor de a le duce la bun sfârșit sau nu.....un cerșetor este un obiect la dispoziția carității noastre și poate avea un anumit drept să apeleze la mila noastră, deși în acest context cuvântul drept este folosit într-un sens impropriu. Ceea ce înțelegem prin drept înțelegem de fapt prin dreptul perfect, cel care se relaționează cu dreptatea comutativă. Drepturile imperfecte se referă la justiția distributivă. Primele sunt drepturile care trebuie considerate, celelalte nu aparțin propriu-zis jurisprudenței, ci mai mult unui sistem al moralității din moment ce nu intră în jurisdicția legilor” (Smith, 1982c: p. 45).

Când A. Smith vorbește de justiție el se referă totdeauna la o justiție comutativă (vezi *Lectures on Justice*), forma asupra căreia suntem perfect îndreptățiți. Justiția comutativă se referă la ideea readucerii unui individ la condiția sa de dinaintea comiterii răului, precum violarea drepturilor de proprietate. A. Smith admite că el a optat pentru justiția în sensul platonian sau justiția în ochii lui Dumnezeu. Pe de altă parte, alte virtuți, incluzând caritatea, mila sunt „vagi și nedeterminate”. În afară de justiție și gramatică „nu există reguli despre care să fi fost învățați să acționăm asupra lor cu milostenia propriu-zisă, așa cum nu sunt reguli a căror observare să ne conducă infailibil la atingerea elocvenței în scris” (Smith, 1982c: p. 45).

Principiul de bază al sistemului smithian este cel al interesului propriu. În societatea civilizată oamenii sunt indiferenți unul față de altul. Dar chiar și aici există reguli care guvernează asupra deciziei fiecărui individ: „omul poate alerga cât demult după avuție, onoruri.....și își poate încorda fiecare mușchi și folosi fiecare nerv în lupta cu concurenții. Dar dacă calcă în picioare indulgența spectatorului (adică simpatia) se epuizează complet. Nu se poate admite violarea regulilor jocului” (Smith, 1982a: Part II, Chapter II, 2.1).

În *Lectures on Jurisprudence*, A. Smith accentuează acest aspect mult mai concret: „...când oamenii interacționează unii cu alții, sunt oarecum înclinați spre discuții, pentru că pot câștiga mai mult astfel decât pot pierde prin dezvăluirea adevăratului lor caracter” (Smith, 1982c: p. 89). Astfel, într-o societate comercială liberă fiecare cetățean trebuie să fie conștient de regulile jocului.

Să ne amintim că în *Lectures on Rhetoric* A. Smith își exprimă părerea despre stilul simplu al lui Swift, și spune că stilul simplu este produsul unui caracter simplu. Deși nu poate înțelege pesimismul lui Swift și utilizarea satirei de către acesta, consideră că simplitatea stilului și a caracterului sunt potrivite pentru societatea comercială

imaginată de el, unde oamenii depind unii de alții datorită schimbului de bunuri și servicii. A. Smith presupuse, cel puțin în prima ediție a *The Theory of Moral Sentiments*, existența unei societăți omogene formată din indivizi conduși de propriile lor interese și aflați în permanență pe picior de egalitate. Această omogenitate le permite să simpatizeze în timpul schimbului de roluri, agenți și spectatori, și să devină spectatori ai propriilor lor comportamente conduși fiind de propriul interes. Astfel, conștiința ia naștere din mixtiunea acestor simpatii reciproce și furnizează o imagine a opiniei publice. Nu vedea la acea perioadă nicio discrepanță între opinia publică și conștiința individului. Dar în *Lectures on Jurisprudence* admite relativitatea istorică a simpatiei, ilustrată prin simpatia spartanilor față de infanticid. În *Avuția Națiunilor* descrie trei clase ale societății comerciale, muncitorii, capitaliștii și proprietarii funciari și efectele intereselor acestora asupra dezvoltării societății. În ultima ediție a *The Theory of Moral Sentiments* citează execuția lui Jean Calas, motivul fiind cel al crimei, ca un exemplu dramatic al discrepanței dintre opinia publică și sensul de bine și rău individual. Admițând că societatea a devenit foarte heterogenă și accentuând în scrierile sale economice efectele acestei schimbări, A. Smith rămâne loial principiului său egalitar inițial. Această ambivalență poate fi văzută în toate lucrările sale, în special în cele de maturitate.

Din punctul de vedere al lui A. Smith, statul nu trebuie să se amestece în activitățile economice ale cetățenilor săi, ceea ce nu înseamnă că totul trebuie lăsat la bunăvoința pieței: loialitatea competiției trebuie asigurată de către stat. În Cartea V a *Avuției Națiunilor* el este de părere că bunurile publice precum educația și transportul nu pot fi lăsate la bunăvoința inițiativei particulare. În *History of Astronomy*, A. Smith crede că scopul final al filozofilor este acela de a domestici necunoscutul a cărui prezență o simt mereu și nu o pot explica. El a făcut exact același lucru în faza unei societăți comerciale emergente, schițând noul sistem de viață declanșat de către aceasta.

Concepția economică a lui Adam Smith merge mână în mână cu filozofia morală a secolului al XVIII-lea, care, deși cuprinde mai multe curente, totuși principala preocupare filozofică rămâne cea de ordin etic. El este tributar empirismului moral al lui Locke, așa-numitul sentimentalism, care se dezvoltă mai ales în cadrul Universității din Glasgow, în legătură strânsă cu liberalismul. În *The Theory of Moral Sentiments* A. Smith teoretizează ceea ce va defini în *Avuția Națiunilor*: concepția economică cu trăsăturile ei liberale, promotoare a capitalismului de tip laissez-faire. Etica lui A. Smith întemeiază moralitatea pe simpatie, pe înclinarea firească a omului către semenii. Simpatia este consimțirea individului la acțiunea și scopurile altora. Măsura moralității este lărgimea acestei consimțiri. Criteriul după care se măsoară simpatia și, prin ea, valoarea morală a unei acțiuni e judecata spectatorului

imparțial din conștiința fiecăruia. A. Smith credea în armonia firească a interesului individual cu cel general. Orice motiv de dezacord își găsește remediul într-o reacție naturală, care restabilește echilibrul tulburat. Economia nu contrazice etica lui Smith, ci dimpotrivă se dezvoltă de la constatările acesteia.

Adam Smith a fost influențat de prietenia sa cu David Hume, cel care i-a propus să-l însoțească pe ducele de Buccleuch în călătoria sa în Franța. Propunerea a fost atât de tentantă încât l-a determinat pe A. Smith să renunțe la cariera de profesor. În timpul călătoriei, el nu a ținut niciun jurnal și a avut o adevărată aversiune pentru scrisori, așa încât nu a rămas nicio notiță din vremea călătoriei sale.

Adam Smith și David Hume au avut multe idei comune, la nivel politic, filosofic, dar sunt și cazuri în care primul se detașează de al doilea.

David Hume era de părere că luxul promovează dezvoltarea economică și politică. În lucrările care au precedat *Avuția Națiunilor*, A. Smith a urmat aceeași părere, dar în a sa opus magnum consideră că economisirea determină creșterea economică, sugerând cum cheltuielile pe bunurile de lux dăunează acesteia, dar în același timp el nu renunță la argumentele prietenului său, ceea ce explică încă o dată numeroase inconsistente și neconcordanțe din *Avuția Națiunilor*.

În *The Theory of Moral Sentiments*, A. Smith a folosit distincția pe care D. Hume o făcea în cadrul teoriei sale morale între agent, receptor și spectator. Concludent în acest sens fiind citatul din *The Theory of Moral Sentiments* „este evident că, oricât de benefice sau de dăunătoare ar fi acțiunile sau intențiile unei persoane care ia o anumită decizie, atunci motivele agentului nu mai contează, dacă nu putem afla pasiunile care i-au determinat comportamentul, ne rămâne puțină simpatie pentru persoana care a beneficiat de pe urma unei acțiuni sau, în alt caz, pare să nu fie niciun impediment în motivele agentului, dacă, dimpotrivă, pasiunile care îi influențează comportamentul sunt normale și nu trebuie să avem niciun fel de simpatie față de persoana care suferă” (Smith, 1982a: Part II, Chapter II).

Adam Smith a fost, probabil, unul dintre cei mai mari teoreticieni morali în mod direct influențat de tradiția sensului moral. El era de părere că sentimentele noastre morale nu au nevoie de nicio explicație. Teoria lui trebuie, așadar, înțeleasă ca o încercare de a explica ceea ce Școala Instituționalistă considera ca fiind inexplicabil și reprezintă reacția a priori împotriva unei metode pe care aceștia au folosit-o în tratarea problemelor morale. Poziția lui A. Smith dovedește că îl urma îndeaproape pe D. Hume, care descoperise *principiul universal din care deriva orice cenzură și orice aprobare*, folosind metoda experimentală în cercetare prin compararea calităților care sunt reprobabile, pe de o parte, și cele care sunt acceptate, pe de altă parte, observând apoi elementul comun al fiecăreia. Sunt bune acțiunile utile și rele acțiunile dăunătoare, după

efecte se calculează categoria în care intră fiecare. Ca și A. Smith, D. Hume era de părere că există un principiu care stă la baza tuturor sentimentelor noastre morale. Un principiu natural al bunătații, care ne determină să considerăm interesele celorlalți, iată o parte esențială a naturii umane. Influența lui D. Hume asupra lui A. Smith este sesizabilă în felul în care concep amândoi simpatia și rolul jucat de aceasta în formarea sentimentelor noastre morale. Rolul utilității acordat de Adam Smith în filozofia morală este influențat de principiile moralității ale lui Hume; A. Smith a consacrat un întreg capitol din *The Theory of Moral Sentiments* utilității: *Effect of Utility upon the Sentiment of Approbation*. Dar totodată, în acest capitol, A. Smith introduce și două puncte diferite:

- tendința fiecărei pasiuni de a produce efecte benefice sau dăunătoare și care reprezintă doar o parte din fenomenul consacrat aprobării morale, constituind baza ideii de a merita sau nu aceste efecte, în timp ce cealaltă parte constă în percepția noastră asupra meritării sau nu a efectului obținut, concentrându-ne asupra pedepsirii agentului care a stimulat un astfel de efect.

- potrivit lui D. Hume, utilitatea oricărui obiect este o sursă de plăceri, pentru că acesta este scopul final; A. Smith adaugă combinarea obiectelor pentru dobândirea unui scop final plăcut. El menține, mai mult pentru a adăuga la părerea lui D. Hume decât pentru a o contrazice, ideea conform căreia capacitatea unui obiect de a fi pe deplin util sau fericita combinație a unor mijloace pentru a obține anumite plăceri sau a satisface unele conveniențe este adesea mult mai căutată decât îndeplinirea convenienței în sine. În istoria filozofiei morale, *The Theory of Moral Sentiments* ale lui A. Smith trebuie să își ocupe locul imediat după *Enquiry Concerning the Principles of Morals* a lui D. Hume.

Cele trei mari arii de interes pentru filozofii epocii au fost filozofia morală, istoria și economia. În filozofia morală întrebarea principală era dacă capitalismul poate fi compatibil cu virtuțile tradiționale ale simpatiei și justiției. Problema a fost pentru prima oară ridicată de către Bernard de Mandeville, conform căruia viciile individuale conduc la beneficii publice substanțiale, în timp ce comportamentul virtuos nu are o valoare socială prea mare. David Hume susținea că valorile morale și judecățile erau în orice caz construcții sociale.

Interesul lui A. Smith pentru filozofia morală și viziunea optimistă asupra lumii, care se va reflecta ulterior la nivel economic, în special în ceea ce privește încrederea sa în natura constructivă a capitalismului, toate acestea derivă din învățăturile profesorului său de la Glasgow, Francis Hutcheson. D. Hume, prin *Treatise of Human Nature*, l-a influențat pe A. Smith în efortul său de a dezvolta o filozofie a moralității bazată pe natura umană.

Este important să cunoaștem filozofia morală a lui Adam Smith pentru că aceasta a furnizat o parte din fundamentele construcției sale capitaliste. Ca și D. Hume, A. Smith și-a

fondat filozofia morală pe natura umană. Elementul decisiv al naturii umane, care este foarte important pentru definirea moralității, este, potrivit lui A. Smith, conceptul simpatiei, care apare și în *Treatise of Human Nature* a lui D. Hume. Conceptul de simpatie la A. Smith are însă foarte puțin de a face cu o atitudine simpatetică față de oameni, mai mult cu o reacție emoțională față de trăirile altora. Emoția simpatetică nu apare ca o intuiție, ci ca un rezultat al imaginației umane. Potrivit lui A. Smith, tocmai de aceea toți oamenii pot dezvolta aceste emoții simpatetice față de oameni în general, chiar dacă îi cunoaște personal sau nu. Emoțiile simpatetice formează un fel de ghid pentru judecățile morale, dar nu constituie singurul criteriu pentru judecata morală propriu-zisă, care, potrivit lui A. Smith,

depinde de corespondența emoțiilor simpatetice ale unei anumite persoane cu cele ale unui presupus observator neutru, pe care A. Smith îl numește „omul dinăuntru, tainic”. Acesta se manifestă ca o voce care nu poate fi ignorată, care aprobă sau condamnă acțiunile unei singure persoane ca și ale celor din jur. Dar mai există un element în natura umană, pe care A. Smith îl identifică ca fiind dragostea de sine, dorința fiecărui om de a se împlini personal și de a-și găsi fericirea. A. Smith presupune existența unei armonii naturale între interesele personale ale fiecăruia, așa încât binele general al comunității întregi nu poate fi amenințat niciodată. Această concluzie la care a ajuns A. Smith în domeniul filozofiei morale se regăsește la nivelul teoriilor economice expuse în *Avuția Națiunilor*.

Bibliografie

- Buchholz, Todd, G. (1990). *New Ideas from Dead Economists: An Introduction to Modern Economic Thought*, Penguin Books, New York
- Smith, A. (1982a). *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D.D. Raphael and A.L. Macfie, vol. I of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund)
- Smith, A. (1982b). *Essays on Philosophical Subjects*, ed. W. P. D. Wightman and J. C. Bryce, vol. III of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund)
- Smith, A. (1982c). *Lectures on Jurisprudence*, ed. R. L. Meek, D. D. Raphael and P. G. Stein, vol. V of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund)
- Smith, A. (1992). *Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei*, Chișinău Universitas